

Др Александар С. Пејчић

ИЗМЕЂУ СВЕТОГ И СВЕТОВНОГ: *ПОРУШЕНИ ИДЕАЛИ* СВЕТОЛИКА РАНКОВИЋА

Рад се бави структуром и семантиком приповедања у последњем роману Светолика Ранковића. Тумачи се супротстављање монашког и мирјанског живота у контексту хришћанског учења, као напетост између духовног и материјалног принципа. Концептуализација ликова предмет је посебне анализе. Уочавају се структурне одлике житија и другачији исход кључних епизода, као поклекнуће пред искушењима. Радња романа је у живом дијалогу са Јеванђељима и запажа се њено смисаоно и тематско утемељење у Господњој Причи о сејачу.

Кључне речи: хришћанство, свето и световно, искушење, житије, јунак, приповедање.

1. Тестаментарно дело Светолика Ранковића *Порушени идеали*, постхумно штампано 1900. године, није остало без интересовања књижевних историчара, све до наших дана. Оно што је заједничко готово свим тумачењима, јесте више или мање изражена антирелигиозна (антиклерикална) позиција истраживача. Она је код многих уочљива већ на лексичком и правописном нивоу (писање именице Бог малим почетним словом; коришћење израза којима се обезвређује монаштво и вера уопште). Није пожељно ни препоручљиво да се истраживачи баве оним духовним пољима, поготово питањима вере, уколико им она нису блиска, уколико су идеолошки удаљени од њих, у супротном такав посао је само један од видова богоборства. Исто се може рећи и за истраживаче који мало познају и разумеју живот Цркве и монашки живот и отуда одмах западају у потешкоће кад се сусретну са делима религиозне тематике.

Читајући досадашње студије о последњем Ранковићевом роману, не може се избећи утисак промашености теза, закључака, изузев код Младенка Сацака (1997) и Ане Живковић (2012). Све се оне сливају у једном правцу – тобожње Ранковићеве осуде монаштва, црквеног устројства и свођења вере

на облик мистицизма, на нездраво животно опредељење насупрот чему се, по њиховом суду, налазе препоручљиви примери попут Велимировог поступка (одрицање од монаштва и приклањање световном животу). Превиђа се да је Ранковић слично, као неморалне, приказао и мирјане (чиновници, учитељи, сељани) и манастирске ђаке и монахе, али критичари су се у анализама усмеравали само на калуђере. Последица таквог субјективног и неутемељеног приступа тумачењу јесте да се критика појединих људи из свештеног и монашког реда изједначава са критиком Цркве, манастира и вере у Бога, хришћанства уопште.¹

Ранковић је, као што се зна, стекао теолошко образовање, био дубоко верујући, оставио низ теолошких расправа и прилога у периодици (*Весник српске цркве*, *Слава*, *Хришћански весник*), а свакако највредније су, засебно штампане, *Учуйтїєво за црквено їроїоведнїцїєво: Омїлїїка* (1894) и *Свещїєник и учїїєљ: њїхови односи и заџаци у народу* (1895). Он у стручним радовима позива на разумевање вере, поштовање канона, на саборност српског народа, посебно на ближе упознавање са православљем. Исто тако, написао је и неколико уметнички успешних приповедака са темама из религиозног живота (*Боїомољац*, *Крсїї и молїїва*, *Пої Савин їрех*). Питања вере, побожности, различитих искушења, посебно проблем зла, неморала и покварености сваке врсте, како у свештенству, монаштву тако и у српском народу, заокупљало га је у готово свим приповедним радовима.

1.1. Ранковић целим током романа *Порушени идеали* сучељава световне и хришћанске вредности, посебно је та опозиција наглашена у опреци светитељских и световних животних образаца. Културални модели отуда имају значајну улогу; од патријархалне заједнице сеоског типа, градског живота са слабијим патријархалним назорима, до монашког / хришћанског, позиционираног између ова два модела, дакле између традиције и наступајуће модернизације. Оно што их све повезује јесте самосвојно, мимо канона, тумачење вере и оскудно знање о православљу, било да је реч о полуученом игуману Сави, неуким монасима попут Аксентија или великошколцу Николи. У вези са овим питањем, треба имати у виду и Ранковићеву теолошку расправу *Свещїєник и учїїєљ: њїхови односи и заџаци у народу*. У њој он упозорава на основни религиозни проблем у српском народу:

¹ Након читања критичара марксистичког идејног усмерења, попут Ђорђа Јовановића, Велибора Глигорића, Миљка Јовановића и у наше време може се наићи на сличне судове исказане истом аргументацијом. „Мисаоно чвориште овог романеског тока је у критици манастира и указивању на њихову штетност“ (Величковић 2001: 182). Исти аутор, и на лексичком новоу у духу својих претходника, закључује да је Ранковић „раскривава лажи цркве“ (Величковић 2001: 188). Чак и у новим студијама наилази се нпр. на синтагме „религиозно слепило“ (Алексов 2018: 208) и сл. Знатно раније и Скерлић се колебао у погледу тенденције романа. Најпре у својој студији закључује да је Ранковић у овом роману ратовао „против самог аскетског идеала религије“, а на другом месту у истој студији оповргава своје мишљење тврдећи да се у *Порушеним идеалима* не устаје против монаха (Скерлић 1964: 255, 256).

Наш народ, може се рећи, не разуме своју веру: многи не знају ни назив вере, неки само то и знају, а неки мало више од тога. Овај је народ у самој ствари побожан, али је његова побожност чисто спољашња: форма и обред за њега су главни и сву суштину религије он представља у вршењу обреда. (...) Без сумње су за овакво жалосно стање вере криви сами свештеници, али се не може порећи ни то, да има веома много лица која су прошла кроз основну школу, а са вером стоје као и они, који нису школу ни видели. (Ранковић 1895: 21–22).

Последња опаска о ученим људима најбоље се опажа у лику великошколца Николе који слабо познаје *Светио њисмо*, и није му позната *Песма над њесмама*. Никола припада новој генерацији великошколаца чији су духовни видици удаљени од хришћанства, Бога, усмерени ка модерним струјањима у науци и тзв. западним вредностима.

2. Ни у композицији ни у концептулазицији карактера ни у техници приповедања, а посебно не у значењским могућностима, Ранковић није створио једноставно дело. *Порушени идеали* су дубоко религиозан роман, значењски и структурно ослоњен на религијску литературу, који на другачији начин проговара о стању вере у српском народу. То је прича о посрнућу вере, о скретању са хришћанског пута, о лакој падању пред искушењима, о слабом духовном утемељењу, и то не само у монашком реду.

Свакако да се структура романа може довести у везу са поетиком *билдунгс романа*. Радња прати одрастање јунака, младићко доба телесног, духовног и посебно сексуалног сазревања, затим проблеме и изазове у школовању, у социјализацији итд. Младенко Саџак запажа да је роман једним делом „историја и анализа сазријевања човјековог полног нагона“ (Саџак 1997: 410). То сазревање, међутим, стављено је експериментално, својствено натуралистичкој поетици, у контекст монашког искушеништва, својеволјног изабраног целибата. Отуда оно има посебну тежину и другачији сижејни ток – ка савлађивању биолошког нагона.

Пажљивије читање откриће ипак ближу везу са структуром житија поред јасног утицаја *Светиој њисма*. Ранковић користи главне епизоде житија: опис родитељског дома, унутрашње позвање, одлука да се јунак посвети Богу, школовање, однос према браку, искушења, аскеза. Ове епизоде су у фабуларној супротности са завршетком житија светитеља. Ранковић је самоиспитивање, потрагу за идеалима и искушења јунака сижејно обликовао као сталну напетост између духовног, светог и световног. Таква напетост се налази и у житијима светитеља као сведочење њихових подвига у борби са биолошким нагонима (угодности, храна, секс) подстицано деловањем нечастивог/лукавог. Његов јунак не успева да одоли искушењима световног живота, односно утицају свог окружења које се посредно непријатељски односи према аскетизму негујући хедонистичке пориве. Леонтије препознаје извор тих искушења, саблазни које му се јављају у спољњем (људи) и

унутрашњем свету (помисли, снови, машта), али без оне унутрашње снаге и вере у Бога која би му помогла да им се супротстави. Он пада не само због утицаја средине (натуралистички систем мотивације), већ због слабости карактера, у основи слабе вере и сложенијег утемељења својих тежњи.

Кад је реч о *Свeјџом њисму*, пре свега Јеванђељима, роман тематизује посредством главних јунака Господњу *Причу о сејачу*, посебно део о семену које пада на камен и у трње оставши без плода.

А на камениту месту посејано, то је који слуша реч и одмах је са радошћу прима, али нема корена у себи, него је непостојан, па кад буде до невоље или га потеряју због речи, одмах се саблазни. А посејано у трњу, то је који слуша реч, но брига овога света и превара богатства загуше реч и без рода остане (МАТЕЈ 3: 20, 21, 22; уп. МАРКО 3: 17, 18, 19; ЛУКА 8: 13, 14).

Ранковић гради фабулу управо на овом делу Господње приче, концептуализујући јунака који слуша и памти Божју реч, али је у њеној суштини не усваја, већ је пренебегава када се нађе пред људским и биолошким изазовима. Другим речима, Љубомир се надахњује читањем светих књига, прихвата поуке, обрасце живота (њему је узор и старозаветни Јов), али без поузданог верујућег ослоња да им остане доследан. *Прича о сејачу* тако добија јасни сижејни облик у Ранковићевом роману, у коме речи без дела губе на смислу. У том погледу још је раније Саџак указао да се „крз антагонизме тијела и душе нагона и моралних закона, животињства и људскости могу тумачити и Ранковићеви дијалози са *Свeјџим њисмом* (...) који представљају идејну суштину овог романа“ (САЏАК 1997: 412).

2.1. Како сам истакао, Ранковић дели епизоде романа према моделу житија. Уводи јунака у годинама када детињство измиче, а наступа дечаштво (Љубомиру је тринаест година). Да је реч о атипичном јунаку, јасно је већ у уводу романа, у ситуацији сањарења, размишљања о религиозним темама (небо, Архангел Михаило), као и играња са својом вршњакињом Мирославом, Миром. Одсуство показатеља сексуалног развоја, карактеристично за тај узраст, приповедач наглашава коментаром већ у уводу романа. Оно ће тек бити назначено током школовања у Београду (сусрети са слободном, искусном слушкињом, читање *Песме над њесмама*). Важан приповедни сигнал духовног профила јунака јесте његово урањање у сложена теолошка питања, у окренути спознаји Бога. Наредни сегмент чини школовање испуњено заносом за науком и ближе упознавање хришћанства, ишчитавање *Свeјџој њисма*, одлазак на литургије и вечерње службе. Прекид школовања, повратак у родно село, све богатији унутрашњи живот, склоност интроспекцији, надаље развија машту. Јављају му се и у сну нејасни симболи (белина, коњ, Саборна црква) и неодређена потреба да посети манастир, да стекне и то искуство. Тек ступање у манастир опредељује Љубомира да се замонаши, изабере целибат и да се по узору на ранохришћанске светитеље подвизава

у пећини (Антоније Велики, Макарије Египатски, Сава Освећени и др). Заправо тек у тој епизоди Љубомир, као самосвојни искушеник, наилази на непремостиву препреку – на вољу игумана Саве.

Треба истаћи, прво, да Љубомир не ступа у манастир као искушеник, нигде се у роману не налази на такво јасно одређење, већ као путник, па ђак, послужитељ. Друго, за сваки посао сви житељи манастира морају да траже благослов игумана, и морају имати свог духовника, монаха који ће их руководити на духовном узрастању. Никог не питавши, он својевољно одлучи да се настани у пећини. Љубомир и не може да тражи духовника јер ни један монах, ни игуман Сава, који није прочитао цело *Светио ѿисмо*, не могу му бити од помоћи. Једини ослон јесте светоотачка литература, а њу млад човек не може сам тумачити без помоћи искусног и образованог духовника.

Епизоде искушавања множе се већ од Љубомировог ступања у манастир. Он се већ прве вечери опије, не могући да се одупре ђацима, свом новом друштву. Дакле, и пре помисли да се подвизава, он ће поклекнути, што је јасан приповедни знак каснијег греховог пада. Надаље се смењују порази и ретке победе пред искушењима, какво је оно када га Велимир околишно наговара да усвоји модел понашања манастирских ђака и монаха (тајни љубавни састанци са сеоским девојкама) или када се упозна са сељанчицом Јованком и у тренутку осети задовољство од њене близине, даха, додира, па се намах тргне и побегне. Некад су то изазови који немају искушенички лик, али их он тако доживљава, као што је то прање ногу у дому сељака који га је примио на конак за време службе у селу. Та ситуација јесте искушење у контексту његовог све јаче развијаног и уједно свесно потискиваног еротског набоја. Мотив прања ногу не може а да се не доведе у везу са Помазањем у Витанији кад Марта миром полива главу и ноге Господу Исусу Христу или кад Господ пере ноге апостолима поучавајући их примером о смерности. Леонтије не призива у свест ту јеванђелску епизоду, већ дубоко страхује од додира женског тела, тј. од руку младе снахе. Он се срами својих каљавих стопала, али се повинује наредби домаћина делом и што очекује тај за њега еротизовани додир.

Све кључне епизоде романа су у значењском додиру са *Светим ѿисмом*. Осим тога, нису неочекивани елементи житија и приче из *Светио ѿисма* у поетици романа и с обзиром на избор фабуле и концепцију јунака коме је она глава лектира.

Након поглавља о потрази за собом, својим местом у свету, Љубомир мисли да је најзад пронашао сврху живљења, што се у свести, а више у машти и сновима јавља, предочава као неодређено, именовано заменицом *оно*. До доласка у манастир Љубомир је у сталном самоиспитивању, разматрању унутрашњих неодређених слутњи и тежњи, и она су проткана амбицијом да се самооствари у свету, да дође до општег, јавног признања, стицања угледа, што је несумњиво плод сујете и туђе је хришћанству. Присуствујући као ђак чинодејствовању митрополита на литургији у Саборној цркви, он уобрази себе на његовом месту, или кад чита *Песму над ѿесмама*, замишља да се

жени царицом и да с њом одлази у своје родно село да се покаже. Хришћански подвижници нису тежили приближавању Богу да би оставили утисак на друге, да би стекли тај вид славе; у светоотачкој литератури и Јеванђељима таково поступање јасно је означено као фарисејство.

Епизоде искушавања Љубомира, па монаха Леонтија, своде се на наизглед сучељавање са обичним животним околностима (жене, весеље, храна, пиће). Он је изложен различитим изазовима од људи, пре свих жена и девојака, јер својим држањем провоцира њихову моралну нечистоту, грешност. Жене и девојке вођене плотном сујетом желе да придобију/заведу управо нелицемерног, право монаха, јер је он, такав, привлачнији за њих од оних калуђера (и других мушкараца) који сами исказују сексуалне намере.

Изузев у Београду, када га на сексуално задовољство позива комшиничина служавка, он се тек у разговору са Јованком сусреће са озбиљнијим изазовом, јер тад први пут изразитије осећа телесну привлачност жене. За разлику од узорних светитеља, којима настоји да саображава своје држање, који су били излагани мучењима, душевним раздирањима и далеко тежим телесним искушењима, Љубомир се сусреће са заводљивим вербалним изазовима, а ређе телесним. Он ће ипак поклекнути пред преваром када су га пијаног одвели у постељу крај жене, не би ли у стању успаване свести проговорио биолошки људски нагон. Међутим, иако је Љубомир жртва преваре, не сме се заборавити да се он својевољно упустио у разуздано друштво, да је сâм без наговора посегао за алкохолом вођен инстинктивном младићком жудњом за неспутаним животом.

Поред два основна кушања (жене, пиће), Љубомир се сусреће са једним у духовном погледу сложенијим. Послушност према старијима, надређенима у заједници, било породичној задрузи било у манастиру, јесте нешто што се није смело доводити у питање у патријархалном друштву. Послушање се подразумева у свему што се тиче манастирског живота (поред слушања духовног руководиоца у питањима вере, укључује обављање редовних послова у цркви, кухињи, пољу, које наложи игуман или духовник, старији монах). Јасан знак да Леонтије није утврђен у вери јесте и то прихватање игумановог послушања које се коси са наредбом владике, а кога би сви требало да слушају. Владика је благословио Љубомиров искушенички живот и у писму опоменуо игумана Саву да помогне младом монаху. Игуман Сава се супротставља архијереру и захтева од Леонтија да иде по селима у свештеничку службу (њу су тада обављали и монаси). Поставља се питање основности послушања, да ли се оно увек, у сваком облику мора прихватити, а на првом месту да ли се сме не послушати владика, одбити на тај начин благослов дат за искушенички живот у пећини? Другим речима, које су границе послушања и шта све спада у домен монашког послушања а затим и које су последице заобилажења хирејархије у одлучивању? То су питања која су само покренута, а нису добила непосредан одговор у приповедачевом коментару нити и коментару лика. Леонтије прихвата игуманову наредбу не само због страха (запређено му је да ће га шумар на силу довести),

већ и због оне прикривене тежње да се борави у свету, међу људима. У том прекретном делу сижејног тока јасно се препознаје упозорење из Господње *Приче о сејачу* (напуштање божје речи због страха, невоље). Касније, приликом наставка школовања у Београду, Љубомир ће осетити дубоку жудњу за таквим животом.

И то вечито гледање примамљива, весела, млада живота, лагано ствара и у његовој души тајну жудњу за оваким животом... (...) О, како је лепо тако живети!... Али он се сећа вазда да такав живот није за њега... Та он се заклео самом Богу! И он ће одржати заклетву...

Једно од, у духовном погледу, најсложенијих кушања, јесте спознаја стварности. Љубомир свуда наилази на примере непоштовања монашког завета, посебно током путовања по фрушкогорским манастирима са владиком, о чему се сазнаје ретроспективно, посредством доживљеног говора. Он не прихвата читу разлику између хришћанских образаца која сведоче житија и монашке стварности. Колебање, сумње, упитаности о смислу и исправности пута јављају му се неколико пута. Први пут када сам одлази у пећину да се подвизава, други пут када добије писмо од куће у коме га моле за новчану помоћ.

Радња романа упућује и на још једну важну Господњу поуку, упозорење о уском путу и да је много званих, а мало изабраних (МАТЕЈ 7: 13, 14; 22: 14) који води ка исправном животу и Божјем царству. Љубомир је Божји позвањем сâм изабрао тај уски пут, пут искушеништва а да није у потпуности био свестан избора. Индикативно је да он не размишља о свештеничком позиву, који би му био ближи (брак, живот међу народом). Њега све време води тежња ка посвећивању, ка постизању подвига који ће га разгласити и зато је неуспех неминован. Он је мислио да ће се као у некој обредно-магијској формули самим чином монашења преобразити, да ће постати потпуно други. Тај део приповедач прелама кроз јунакову свест:

(...) очекујући да осети очигледну, јасну промену у себи, али увиде одмах да, осим новог калуђерског одела, не беше у њему самом ништа *ново*: „После посвећења ће бити!“, помисли у себи (...)

3. Ранковић радњу гради око три кључна лика Љубомира / Леонтија, Велимира и игумана Сава. Веза међу њима није само структурна и сижејна, већ исто тако и симболичка. Игуман Сава и Велимир имају знатног утицаја на Љубомиров/Леонтијев живот у манастиру и у каснијем његовом паду/огреховљењу и очајању. С једне стране, Сава представља модел типичног српског игумана тог доба који својим чињењем и нечињењем урушава углед манастира. Насупрот њему, Велимир, одбивши да се замонаши, бира други пут, пут мирског живота, у браку са девојком коју воли. Оба лика се дакле повинују својим телесним нагонима, опредељујући се пре за материјално, него за духовно иако су обојица свесни свог лицемерја и стога греховности.

Најпре га је Сава, противно вољи владике, отргао од искушеничког живота у пећини и гурнуо у свет, тј. послао да се по селима излаже еротским понудама девојака, и жена, а потом је Велимир подржао план да пијаног Леонтија спаре са женом, у злој намери да га одвуку/удаље од изабране аскезе. Оба лика симболизују путеве који се нуде пред њим: спознавање промашености живота и задовољан живот у браку, породици. Да не постоји трећи, основни или главни, којим мисли да је кренуо, пут узорног монаха, јасно је ако се не губи из вида Љубомирова/Леонтијева покретачка тежња.

Љубомира до спознаје Бога, унутрашњег позвања ка искушеничком животу, води егзистенцијална тежња. Он је од прве главе романа усмерен ка постизању успеха у свету. Љубомир се за разлику од светитеља, њихових житија, издваја сујетном жељом да се истакне у свету (не монаштву), да дође до почаста; он жели нешто више, богатије него што му нуди сиротињски живот на селу подно Маљена. У таквој почетној тежњи треба тражити корен неуспеха, поклекнуће пред искушењима. Тек када се ближе упозна са религијом, посредством *Светиої писма* и светоотачке литературе, усмерава се ка искушеничком животу, али и тада са намером да се његови подвизи прочују.

3.1. У сижејном развоју Ранковић бира епизоде, поготово оне из времена пре манастира, да назначи и изузетну осетљивост јунака, али и његову не баш изразиту интелигенцију. Може се указати на ситуацију у штали када безразложно уплашен помисли да су писареви прекори упућени њему, а не коњу. Превладавање страха један је од показатеља интелектуалног развоја, као и спутавања разумног расуђивања. Отуда се може тумачити и Љубомирова богобојажљивост; она пре свега почива на страху као таквом. Све то не значи да се сусрећемо са приглупим јунаком, јер он с друге стране лако излази на крај са школским градивом, издваја се брзим схватањем лекција. Љубомир се не сналази у друштвеном окружењу и зато лако потпада под утицаје како људи тако и литературе и то је један од показатеља његове непостојаности. Емотивна осетљивост и одатле склоност маштању онемогућава га да разумева сложена религијска питања, и да се придржава оних библијских поука које често цитира.

Једно од најважнијих искушења – подвизавање у пећини, тада још Љубомир, не успева да поднесе. Услед хладноће и оскудне хране, занемоћа и изгуби свест. Она стална присутност игре, интелектуалне и духовне потребе за маштањем, стварањем слика у свести, моделованих према идеалним животним околностима, одводи га у пећину. Подвизавање за њега је нека врста имитативног чина према моделу житија. Удео фикционализације стварности, идеалистичке пројекције такође није близак хришћанском учењу.

Љубомир, потом Леонтије, редом пада пред искушењима поста, суздржања, монашке изолације, пред додирима женског тела, и на крају пред искушењем безусловне и беспоговорне послушности према игуману Сави, што је прекретница у каснијем грешењу (секс, нова тетка у манастиру, оча-

јање, опијање). Леонтијево делање тако се претвара у супротност житијима светитеља који су му служили као образац монашког живота. Он је на крају дошао до звања, угледа и у свету којем је тежио – постављен је за игумана. Иронија успеха је у томе што је Леонтије старешина сада опустошеног и презадуженог манастира када су им по новом закону одузете парохije и додељене свештеницима. Њега наизглед са дивљењем дочекују у родном селу, али код својих сељања он се сусреће са само притворством. Досегавши друштвени и монашки углед, схватио је да је он заснован на празнини, таштини. На то симоблички упућује завршетак романа када Леонтије седи на буковом пању (симболизује празнину и глупост) а ногама се ослања на трулу кладу (симболизација пропадљивости, пролазности, непоузданог ослонца, утемељења). Манастир је празан без монаха, без прихода, упуштеног, пропалог имања, посечене шуме. Леонтијево уздицање у свету свело се тако на празнину, а мера испуњености на спознање значаја заснивања породице. Будући да се ни мислима ни жељама није заиста одрекао света, а да је вером везан за манастирски живот, није могао ни да се одлучи на грешнији пут – да напусти монаштво, као што је то учинио Никола.

Жудња за светом, пространством, даљином остварена је само наизглед у Христу. Она је остала стална, нејасна, неодређена као *оно*, које му се касније открива као опсена. Погрешно је мислити да је вера означена као опсена, варка, не, опсена је посебно стање душе и интелектуалног усмерења, коме је Леонтије само дао лик вере, монашког позива. Поводом Леонтијевог монашког завета може се говорити подједнако и о слабости карактера и о слабој вери/малOVERVERЈУ, које се најбоље открива посредством очајања, што је један од грехова.

3.2. Није случајно што у концептуализацији Љубомира Ранковић посеже за мотивима игре и сексуалности. Изразита лудистичка активност непосредни је израз његовог развијеног духовног света окренутог маштању. Примакнут свести лика, приповедач преноси Љубомирово запажање о свом маштању као сатаниним подметањима. Машта је плод ђаволске опсене, о томе је он и читао у житијима светитеља како се јављају саблажњиве слике, али се и не бори против ње. (Исто тако, богат сањалачки унутрашњи живот сметња је и људима другачијег идејног опредељења, она спутава, ограничава делање и самоостварење личности.)

Када га Мара обори и телом притисне, приповедач користи опис јасног значењског усмерења – „застења мушкарац“, упућујући на то да се Љубомир не може сматрати дететом, и да је пред нама атипичан младић. Управо се посредством спознаје женског тела, и антагонизма телесног и духовног доживљаја прати развој напетости између светог и световног. Док се још играо подно Маљена са Маром, додир њеног тела за њега није имао никакав значај, тек се такво прво искуство јавило када га је прстом дотакла Јованка, што ће потом подстаћи чешћа маштања у правцу мушке/биолошке самоостварености и имати за њега узнемирујући и узбуђујући нагонски духовни доживљај.

Љубомир се са сексуалношћу упознаје посредством старозаветне Соломонове *Песме над њесмама*. То је једно од кључних значењских упоришта у роману – спој религиозног, духовног и на другој страни телесног, несуздржаног задовољства. *Свејџо њисмо* му дакле даје прве представе о односима међу половима, о љубави жене и мушкарца, што је важан приповедни знак за догађаје који следе, јер ће касније манастир бити место његовог првог сексуалног искуства. Он се ноћу, за време школовања у Београду, препушта маштању, замишљању обнажених женских тела, као нечем тајновитом, новом, недосегнутом, а веома привлачном.

3.3. У потрази за манастиром Љубомир се у мраку сусретне са Велимиром и тај хронотоп пута имаће прекретну симболичку вредност. Велимир уводи Љубомира у манастир, а касније га симболички изводи учествујући у подвали, Леонтијевом паду.

Ранковић сичејни ток гради на честим разговорима Љубомора и Велимира, на сучељавању њихових ставова. Велимир је концептуализован другачије; он не гаји идеале о монашком животу, али се и навикао на такав живот и тешко му је да га се одрекне. Он признаје да није добио позив од владике да се замонаши, не би мењао свој двоструки живот (служење у манастиру и тајни састанци са девојком). Велимир је свестан слабости људске природе и он јој се не противи сматрајући да не треба бити лицемер и привидно монашки живети, а тајно се састајати са женама. Међутим, такво мишљење заступа тек кад се одрекао манастира и одабрао световни живот. Наговарајући Леонтија да слично/исто поступи, Велимир тражи морално оправдање за свој греховни чин гажења завета дат Господу.

3.4. Питање породице, брака, пре свега световног животног опредељења, односно материјалног принципа, избија у средиште радње са исповешћу игумана Саве пред својим другом, свештеником. Формално није реч о исповести, али она има све њене одлике: свест о греху, признање и кајање пред свештеником. Савина исповест у подруму, у нетрезвеном стању, показује сву духовну посрнулоост монаха. Игуман Сава очајава јер је схватио да је узалуд стицао, да се богатио материјално, да није живео онако како је желео – световно. Он је, јевеђелски речено, спознао значење Господње опомене: „Јер каква је корист човеку ако задобије сав свет, а души својој науди?“ (Марко 8, 36). За разлику од свештенства и мирјана, монах је изабрао, унутрашњим позвањем вођен, искушенички живот, он се заветовао Богу на вечито суздржавање и одступање од тога или лицемерно искушеништво јесте велики грех. Сава је у манастир доведен као дечак. Сироти отац га је предао претходном игуману на чување и школовање. Није по среди духовно спознање, унутрашњи призив, него склањање од сиротиње. Зато код Саве не може ни бити говора о разочараности у монашки живот, јер он није ни поштован, ни у веру, јер је она код њега слаба и има само формални, обредни лик. То је туга, светска, за животном пролазношћу и за недосегнутим нечим другим (други животни ток, породица). Угађање себи, свом телу,

жудња за задовољствима, како телесним тако и духовним, која нису у складу са црквеним учењем, израз су саможивости и индивидуализације. У монаштву се напротив тражи поништавање личног, *ја*, смирење, обуздавање своје воље, живот у заједници и суздржавање у свему. Приповедачев коментар о одсуству било какве суздржаности препушта Николи који у иронијском коментару примећује да се натпис „воздржаније“ налази у трпезарији изнад игуманове главе па не може да прочита, да га подсети и опомене.

3.5. Кома све смета Ранковићев јунак? Љубомир/Леонтије стално је изложен неразумевању околине, подсмеху како монаха тако и мирјана. Приповедач једну такву епизоду даје у првом делу романа када се његовој смерности коментаром подсмева свешетников син након што је Љубомир оставио прилог на икони. У манастиру он је изложен подсмеху и повремено критици игумана Саве који не може да разуме његову потребу за испосништвом. Љубомир никога не вређа, никога не угрожава. Он ће само једном оштро критиковати тетку због њеног неморалног и греховног живота са игуманом (напуштање мужа и деце, блуд). Уистини он угрожава све калуђере и посредно их критикује својим држањем, понашањем, поштовањем верских канона, монашког завета, послушањем, жељом за суздржавањем, и честим цитирањем светоотачке литературе, посебно Христових проповеди. Љубомир опомиње своје непосредно окружење на њихова одступања од хришћанског учења и саблажњиве поступке и лицемерја. Његова преданост Господу налази чак и на подозрење других свештеника, отворено се сумња у подвизавање у пећини. Немајући истинске вере у Бога, они, свешетници и монаси, а поготово мирјани, не могу да прихвате да неко делима жели да следи реч Христову и ранохришћанске монахе. Испоставља се да су за њих *Светио ѿисмо* и житија светитеља нека врста литературе, и то фантастичне, онакве каква су и друга књижевна дела, па саображавање њима се инверзивно тумачи као сулудост и занесењаштво.

4. Целим током романа Ранковићев приповедач се креће између свезнајуће позиције (нпр. приповедање о Савином доласку у манастир) и ограниченог знања, сведено на субјективно виђење и опажање лика у датој ситуацији. Доживљени говор једно је од главних наративних стратегија у предочавању унутрашњег света лика, али и приповедању догађаја (у прошлом и садашњем времену). Приповедачу је важно да истакне Љубомиров начин опажања, попут описа мимике великошколца Николе кад чита прве стихове *Песме наг ѿесмама* или кад кроз прозорско окно први пут посматра игумана Саву како јутру покушава да се растрезни испијајући ракију.

Приближен свести Љубомира/Леонтија, приповедач кључне догађаја фокусира из јунакове перспективе, па такви догађаји неизбежно добијају субјективни лик, које тек приповедачеви коментари, као свезнајућег, допуњавају и приближавају објективној перспективизацији. Фокализацијска истанца се премешта ка Љубомиру у ноћи пијанства, провода и сексуалног чина. Јунакова помућена свест, потом фрагментарно сећање на протеклу

ноћ, није једини извор информација. Приповедач, попут сведока у приповедном свету, суздржава своје знање фокализујући мимику калуђера, дескрипцију радње (ношење Леонтија), упућујући коментарима сигнале у правцу даљег сужејног тока.

Кретање приповедача од спољашњег ка унутрашњем приказивању јунака у значењској је и симболичкој вези са Леонтијевим удаљавањем и приближавањем световном животу (физичко, просторно, телесно-чулно).

4.1. Вредности које заступа Ранковићев приповедач нису лако видљиве, јер своју идеолошку позицију прикрива и уједно се клони осуђивања (један од грехова). Он се задржава на сведочењу (поступци, изјаве ликова), а вредносне оцене препушта читаоцима. Приповедачаева наизглед неутрална идеолошка позиција, пробија на неколико места. Једно од, за тумачење радње, најзначајнијих јесте излагање непознатог чиновника за време гозбе. Образовани чиновник најпре критикује монахе јер су напустили христообразни начин живота подсећајући их на времена Немањића, некадашње монахе, представљајући им шта подразумева монашки завет, а потом у коментару приповедач најављује промену излагања не без иронијског призвука: „Али говорник обрте лист“. Тада чиновник позива на затварање манастира и на промену њихове намене (да се претворе у прагматичне световне установе). Након наизглед критике која је требало да освети и опомене монахе, открива се крајњи циљ заводљиве чиновникове реторике засноване на тобожњем разумском расуђивању – борба против вере и Бога. Игуман Сава досетљиво одговара, опомињући га да и он својим делањем учествује у том свеопштем урушавању манастира (дошао је на гозбу и пијанку, колико је он сличан првим хришћанима толико су и они, монаси, сродни првим калуђерима).

Приповедач у коментарима не критикује да монаси и игуман пуше и да не посте, чиме посредно, одсуством било каквог вредносног става, у иронијском кључу те епизоде означава као очекиване/подразумевајуће и убицајене. С друге стране, може се запазити иронијски подтекст коментара везаних за раскалашне гозбе, за прекомерно једење, пијење, када те епизоде и именује речју *ѿир*.

4.2. Важна је улога простора у роману, али је пресуђујућ однос приватног и јавног. Леонтије греша увек пред сведоцима, и у затвореном и у отвореном простору. Када је сâм, изолован, окренут себи, он одолева искушењима, а у друштву, изложен утицајима грешне околине не успева да се избори са саблазнима. На то је и рачунао игуман Сава када му је заповедио да борави у манастиру и привређује као и други калуђери. Он је чезнуо за јавним подвизима, а доживљава јавне искушеничке поразе, пред светом.

При крају романа приповедач га приказује како пије у отвореном простору, на пропланку, за разлику од свог игумана Саве које се затварао у подрум, хтонски простор. Леонтије је на видiku свету, не крије се. Он што је некад било тајно, сакривено у мраку сада је јавно, на светлости дана – напуштање монашког образа. На тај начин и на просторно-симболичкој равни означава слабљење вере и урушавање монаштва.

5. Ранковић је у *Порушеним идеалима* критиком обухватио све друштвене слојеве које је укључио у радњу. Готово сви они живе неморално, поступају нехришћански. Роман већим делом радње сведочи о непостојању свести о греху како у манастиру тако и у свету. Свест о греху, о саблазни, може имати само онај верник који редовно пости, исповеда се и причешћује, а за оне друге, саблажњиве радње и поступци су мање или више прихватљиви чиновни делања. Рецимо, мужеви игуманових тетке не виде ништа срамотно, нечасно ни греховно што њихове жене станују у манастиру као милоснице игумана (и калуђера), такође ни за чиновнике па и свештенство није ништа спорно што се у манастиру организују гозбе и пијанке које добијају демонске размере. Слично је и са оним истраживачима који не деле (или само званично, површно) хришћанске вредности и учење – они ће у сваком делу радње која има критички однос према свештенству и монасима, налазити само потврду својих неверујућих и богоборачких ставова.

Треба истаћи да у свету романа само владика има монашки лик и христообразно делује, иако на једном месту, посредством доживљеног говора Леонтија, неодређено сазнајемо да ни владика није у свему узоран. Владика је присутан само у говору ликова, игумана Саве и Љубомира и метонимијски писмима која шаље игуману. Он је и симболички и вредносно истовремено изван приказаног света монаха и мирјана, као удаљен ауторитет, али је и присутан као духовни надзиратељ. Само на њега, и то делимично, може да ослони Љубомир.

5.1. Ранковић је у смисаоно средиште романа поставио антагонистички однос светог и световног живота, одатле и на свеprisутно зло у свету, усмерено ка обрасцима чедности, морала, вере. Мера световности, свакодневног, просечног живота, без истинског верског ослонаца, често прелази у грех, неморал и нечовечштво што се агресивно супротставља хришћанском учењу и монашком уређењу. Световни живот није у *Порушеним идеалима* приказан као грехован по себи, већ је грех означен као надпросторни, у смислу манастира, града, села, присутан у човеку и око човека, он је актуализован као дубока веза за материјално/пролазно. Песимистички завршетак романа налази се управо у могућности избора, не што избор не постоји; човек сам избира пут којим ће ићи, а несрећа долази отуда што су ти избори неретко несвесни, нагонски, што са своје стране одговара натуралистичкој поетици.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Величковић, Станиша. *Умејничка проза Светолика Ранковића*. Ниш: Филозофски факултет, 2001.

Саџак, Младенко. Религијски елементи у прози Светолика Ранковића. *Научни састјанак слависта у Вукове дане. Српска књижевност и Свето писмо* бр. 26 (1997): 405–414.

ИЗВОРИ

- АЛЕКСОВ, Јелена. Религијска етика *Порушених идеала* Светолика Ранковића. *Philologia Mediana* бр. 10 (2018): 205–219.
- БАЈАЦ, Љиљана. Мотив отуђења у роману *Порушени идеали* Светолика Ранковића. *Савремена истраживања језика и књижевности* књ. 2 (2015): 207–219.
- Библија. Шабац, Ваљево, Београд: Глас Цркве, 2005.
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Свети владика Николај. *Вера светих: катихизис источне православне Цркве*. Куршумлија: Манастир Светог Николе, 2008.
- ГАВРИЋ, Томислав, Милош Јанковић. *Мали православни појмовник*. Београд: Просвета, 2012.
- ГЛИГОРИЋ, Велибор. *Српски реализми*. Београд: Просвета, 1960.
- ДЕРЕТИЋ, Јован. *Српски роман 1800–1950*. Београд: Нолит, 1981.
- ЖИВКОВИЋ, Ана. Фигура (не)верујућег свештеника у реалистичком роману. *Српски језик, књижевност и уметност: Бој*, књ. 2 (2012): 235–241.
- ЈЕРЕМИЋ, Љубиша. *Трајички видови сјаријеј српског романа*. Нови Сад: Будућност, 1987.
- ЈОВАНОВИЋ, Ђорђе. Прави смисао Ранковићевог песимизма. *Летопис Мајнице српске* књ. 352, св. 6 (1939): 395–408.
- ЈОВАНОВИЋ, Миљко. *Људи слабе воље у делима Светолика Ранковића*. Београд: Обеликс, 1971.
- РАНКОВИЋ, Светолик. *Порушени идеали*. Сабрана дела, књ. 2. Београд: Просвета, 1952.
- СКЕРЛИЋ, Јован. *Писци и књије*, књ. V. Београд: Просвета, 1964.
- ЦВЕТАНОВИЋ, Владимир. Сјај и беда психолошког романа: Трактат о делу Светолика П. Ранковића. *Сиремљења* 10/12 (1991): 139–155.

Alexander S. Pejčić

BETWEEN THE SACRED AND THE WORLDLY:
THE SHATTERED IDEALS BY SVETOLIK RANKOVIĆ

Summary

In the context of Christian teachings, the paper highlights the antagonistic relationship between sacred and worldly life, the constant presence of evil in the world directed towards the patterns of virtue, morality, and faith. The structure and semantics of the novel reveal a form reminiscent of hagiography, particularly in the inverse flow of the plot's outcome, as well as in the thematic exploration of the Parable of the Sower. Ranković equally unfavorably portrays monks, priests, and representatives of the people, all prone to sin, immoral living, and the defilement of faith.

Институт за књижевност и уметност
sasa.pejcic@yahoo.com

Примљен: 5. септембра 2023.
Прихваћен за штампу октобра 2023.